ฉบับพิเศษ
คัลปวัฒนธรรม

สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น

พุทธทาสภิกขุ

พิมพ์ครั้งที่ 8

สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น

ฉบับพิเศษ

ศิลปวัฒนธรรม

สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น

พระนิพนธ์ ของ
*หม่อมเจ้า**พูนพิศมัย ดิศกุล***

ราคา 490 บาท

ฉบับพิเศษ

ศิลปวัฒนธรรม

สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น
ประวัติศาสตร์เปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

พิมพ์ครั้งที่ 1 : พฤศจิกายน 2543
พิมพ์ครั้งที่ 2 : มกราคม 2544
พิมพ์ครั้งที่ 3 : กุมภาพันธ์ 2545
พิมพ์ครั้งที่ 4 : กุมภาพันธ์ 2546
พิมพ์ครั้งที่ 5 : กรกฎาคม 2546
พิมพ์ครั้งที่ 6 : พฤษภาคม 2551
พิมพ์ครั้งที่ 7 : มิถุนายน 2552

สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น ภาคจบ

พิมพ์ครั้งที่ 1 : พฤศจิกายน 2545
พิมพ์ครั้งที่ 2 : กุมภาพันธ์ 2546
พิมพ์ครั้งที่ 3 : กรกฎาคม 2551

สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น รวมเล่ม

พิมพ์ครั้งที่ 1 : มีนาคม 2557
พิมพ์ครั้งที่ 2 : กรกฎาคม 2557
พิมพ์ครั้งที่ 3 : มีนาคม 2559
พิมพ์ครั้งที่ 4 : พฤศจิกายน 2559
พิมพ์ครั้งที่ 5 : กันยายน 2562
พิมพ์ครั้งที่ 6 : กรกฎาคม 2563
พิมพ์ครั้งที่ 7 : มีนาคม 2566

สั่งซื้อหนังสือจำนวนมากในราคาพิเศษ
ติดต่อที่ บริษัทงานดี จำกัด
โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 3353

MATICHON PREMIUM PRINT
ฝ่าย MATICHON PREMIUM PRINT
บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน)
รับผลิตสื่อสิ่งพิมพ์ทุกประเภท
โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 2419, 2424
email: print.matichon@gmail.com
Matichon Premium Print

ในกรณีที่หนังสือมีข้อผิดพลาดจากการพิมพ์
เช่น หน้าขาดหาย หน้าซ้ำ หน้าสลับ เข้าเล่มกลับหัว
กรุณาติดต่อมาที่ email: matichonbook.sales@gmail.com
หรือ inbox: matichonbook เพื่อขอเปลี่ยนเล่มใหม่

สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น
• หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล

พิมพ์ครั้งที่ 8 : สิงหาคม 2568
ราคา 490 บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

พูนพิศมัย ดิศกุล, ม.จ.
สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น.
พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ : มติชน, 2568. 480 หน้า.
1. ไทย--ประวัติศาสตร์--กรุงรัตนโกสินทร์--รัชกาลที่ 7, 2468-2477.
I. ชื่อเรื่อง.
959.3059
ISBN 978-974-02-1965-1

สำนักพิมพ์มติชน | www.matichonbook.com

• ที่ปรึกษาสำนักพิมพ์ : อารักษ์ คคะนาท, สุพจน์ แจ้งเร็ว, รุจิรัตน์ ทิมวัฒน์
• ผู้อำนวยการสำนักพิมพ์ : มณฑล ประภากรเกียรติ
• รองผู้จัดการสำนักพิมพ์ : ประภาพร ประเสริฐโสภา, หทัยชนก ชีวโมกข์
• บรรณาธิการอาวุโส : สุภชัย สุชาติสุธาธรรม
• บรรณาธิการบริหาร : ปกรณ์เกียรติ ดีโรจนวานิช
• หัวหน้ากองบรรณาธิการ : ปิยวัฒน์ สีแตงสุก
• พิสูจน์อักษร : ณรงค์ พึ่งบุญพา
• กราฟิกเลย์เอาต์ : กรวลัย เจนกิจณรงค์
• ศิลปกรรม : นุสรา สมบูรณ์รัตน์
• ออกแบบปก : ชนาเมธ เบญจาพิสุทธิ์
• ประชาสัมพันธ์และการตลาด : ปรางค์ทิพย์ พงศ์เจตน์พงศ์, ณัชชา เชี่ยวกล, โบนิสา ศรีสิงห์, อรจิรา ว่องรัตนะไพศาล

จัดทำโดย : บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน) 12 ถนนเทศบาลนฤมาล
ประชานิเวศน์ 1 เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900
โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 1235
พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มติชน 12 ถนนเทศบาลนฤมาล ประชานิเวศน์ 1
เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900
โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 2000, 2108
จัดจำหน่ายโดย : บริษัทงานดี จำกัด (ในเครือมติชน)
12 ถนนเทศบาลนฤมาล ประชานิเวศน์ 1 เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900
โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 3350-3360
Matichon Publishing House a division of Matichon Public Co., Ltd.
12 Tethsabannarueman Rd., Prachanivate 1, Chatuchak,
Bangkok 10900 Thailand

matichonbook @matichonbook
@matichonbook @matichonbooks matichonbook

สารบัญ

สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น

คำนำสำนักพิมพ์ (๗)

สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น (ฉบับรวมเล่ม)

สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น

ประวัติศาสตร์เปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕

คำนำ พิมพ์ครั้งที่ ๑ ๕

๑ **พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗** ๑๔

๒ **เศรษฐกิจตกต่ำและเสด็จเลียบมณฑลฝ่ายเหนือ** ๔๒

๓ **สร้างสะพานพุทธยอดฟ้า ตั้งราชบัณฑิตย์และพิพิธภัณฑ์** ๗๔

๔ **เบื้องหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕** ๑๐๒

๕ **ความวุ่นวายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕** ๑๔๒

๖ **รัชกาลที่ ๗ สละราชสมบัติและสิ้นพระชนม์** ๑๗๔

สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น

ภาคจบ

คำนำ พิมพ์ครั้งที่ ๑ ๒๐๕

๑ ความเสื่อม ๒๑๘

๒ หัวหิน ๒๗๘

๓ รบกันเอง ๒๙๖

๔ ปีนัง ๓๒๐

๕ เสียเมือง ๓๔๖

๖ กลับบ้าน ๓๘๔

๗ พายุพัดไป ๔๐๖

๘ ศาสนาของข้าพเจ้า ๔๕๔

คำนำสำนักพิมพ์

สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น
(ฉบับรวมเล่ม)

บันทึกเรื่อง *สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น* ของท่านหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล นี้ สำนักพิมพ์มติชนได้จัดพิมพ์มาหลายครั้งแล้ว, โดยแบ่งออกเป็น ๒ เล่ม. เล่มแรกนั้นพิมพ์ครั้งแรกในปี ๒๕๔๓ และจากนั้นก็ได้พิมพ์ซ้ำเป็นลำดับมารวมถึง ๗ ครั้ง, ในขณะที่เล่มที่ ๒ ซึ่งเรียกเป็น "ภาคจบ" ซึ่งพิมพ์ครั้งแรกในปี ๒๕๔๕ ได้มีการตีพิมพ์ซ้ำรวมทั้งสิ้น ๓ ครั้ง. ฉบับพิมพ์ที่ปรากฏอยู่นี้เป็นการนำทั้งสองส่วนนั้นมารวมเข้าไว้ด้วยกันเป็นเล่มเดียวเป็นคราวแรก, ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการอ่าน, และเพื่อความสะดวกในการจัดเก็บหรือค้นคว้า.

ในคำนำของสำนักพิมพ์สำหรับเฉพาะแต่ละเล่มนั้น ได้ชี้แจงถึงลักษณะและที่มาของต้นฉบับทั้งสองส่วนเอาไว้แล้วโดยละเอียด, ซึ่งในฉบับพิมพ์รวมเล่มนี้ก็ได้คงไว้ตามเดิม เพื่อท่านที่มิได้อ่านฉบับพิมพ์แยกเล่มครั้งก่อนๆ จะได้ทราบ. อย่างไรก็ตาม, ในการพิมพ์ครั้งนี้ก็มีข้อพึงชี้แจงเพิ่มอีกเล็กน้อย.

บันทึกที่ใช้ชื่อว่า **"สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น"** นี้ อันที่จริงเป็นบันทึกขนาดยาว และบางส่วนเคยพิมพ์มาก่อนแล้วสำหรับเป็นหนังสือแจกในงานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้นิพนธ์เอง เมื่อวันที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๕๓๓. ในคำปรารภของฉบับพิมพ์นี้ ซึ่งเขียนขึ้นในนาม มูลนิธิหม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล มีความชี้แจงตอนหนึ่งว่า:

"...ระหว่างการดำเนินการรวบรวม [งานนิพนธ์ของหม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล] อยู่นั้น ก็ได้ทราบว่าท่านหญิงได้ทรงเขียนเรื่อง

ยาวขึ้นเป็นหนังสือเรื่องหนึ่งมีความยาวถึง ๕๐๐ กว่าหน้ากระดาษพิมพ์ดีด ทรงให้ชื่อเรื่องไว้ว่า 'สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น' ขึ้นไว้แล้ว โดยมีพระประสงค์จะให้จัดพิมพ์เมื่อไม่มีพระชนม์ชีพแล้ว และได้มอบสำเนาเรื่องดังกล่าวไว้ที่คุณหญิงแม้นมาส ชวลิต คณะกรรมการฯ จึงได้มอบคุณบรรเจิด อินทุจันทร์ยง ติดต่อขอเรื่องมาเพื่อจัดพิมพ์ และขอให้คุณบรรเจิด อินทุจันทร์ยง ดำเนินการจัดพิมพ์ทั้งหมด แต่ต้องขออภัยที่มีเหตุขัดข้อง ไม่อาจจัดพิมพ์ได้ทั้งหมด จึงได้จัดพิมพ์เพียงเฉพาะภาคต้น ดังที่ปรากฏอยู่ในสายตาของท่านแล้ว."

ข้อควรขยายความเพิ่มเติมก็คือ, ที่ทางมูลนิธิฯ เรียกว่า "ภาคต้น" นั้น เป็นคำเรียกเฉพาะส่วนที่จัดพิมพ์ขึ้นในคราวนั้นเท่านั้น, กล่าวคือในความหมายว่าเป็นส่วนต้นของบันทึกเท่านั้น, มิได้หมายความว่าท่านหญิงพูนพิศมัยจะแบ่งงานออกเป็นสองภาคแต่อย่างใด. บันทึกส่วนที่นำมาพิมพ์เป็นหนังสือแจกนั้นเริ่มบทที่ ๑ ในชื่อ "วันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕", บทที่ ๒ ในชื่อ "ออกจากกรุงเทพฯ" และบทที่ ๓ ซึ่งมีความยาวที่สุดคือ "พระราชวงศ์จักรี", ซึ่งเริ่มตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ มาจนจบที่การเสด็จสวรรคตของรัชกาลที่ ๕.

สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น เล่มแรก ของสำนักพิมพ์มติชน ซึ่งจัดพิมพ์ขึ้นตามต้นฉบับที่หม่อมเจ้าสุภัทรดิศได้ทรงประทานมาให้นั้น เริ่มเรื่องที่ บทที่ ๑ "พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗." อาศัยเหตุนี้จึงสันนิษฐานได้ว่า ต้นฉบับส่วนที่มูลนิธิฯ มี "เหตุขัดข้อง" จนพิมพ์ออกมาไม่ได้ก็คือเรื่องราวในสมัยรัชกาลที่ ๖ และ ๗, ซึ่งฉบับพิมพ์ของสำนักพิมพ์มติชนก็คือ ส่วนท้ายที่ทางมูลนิธิฯ มิได้จัดพิมพ์นั้นเอง. อย่างไรก็ตาม, แม้ฉบับพิมพ์ของสำนักพิมพ์มติชนจะได้พิมพ์ส่วนท้ายนี้ขึ้นแล้ว กระนั้นก็ยังไม่อาจนับได้อยู่นั่นเองว่าเป็นการทำให้งานเขียนชิ้นนี้ของท่านหญิงพูนพิศมัยบริบูรณ์ขึ้นในฐานะฉบับพิมพ์, เพราะเหตุว่ายังขาดบทที่ว่าด้วยเรื่องราวในสมัยรัชกาลที่ ๖ ไปบทหนึ่ง. บางทีข้อความหลายตอนที่ท่านหญิงพูนพิศมัยเขียนถึงสมัยรัชกาลที่ ๗ ที่ปรากฏอยู่นี้ อาจพอเป็นเบาะแสให้เรามองเห็นได้บ้างกระมังว่า "เหตุขัดข้อง" ของมูลนิธิฯ จนไม่อาจตีพิมพ์เรื่องราวใน

สมัยรัชกาลที่ ๖ และ ๗ คืออะไร (หากมิใช่เรื่องทุนทรัพย์หรือความเร่งรีบของเวลา). ต้นฉบับตอนที่ว่าด้วยสมัยรัชกาลที่ ๖ นั้นจะมีข้อความอย่างไร และอยู่ที่ใด บางทีจะมีผู้ทราบอยู่บ้าง.

มีผู้อ่านไม่น้อย-หรืออาจจะเรียกได้ว่าทั้งหมด-ปรารถนาจะให้สำนักพิมพ์เติมข้อความหรือนามบุคคลที่ละไว้นั้นในการพิมพ์ครั้งใหม่ๆ, แต่นั่นเป็นสิ่งไม่อาจกระทำได้. ท่านศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ได้ทรงเมตตาประทานต้นฉบับที่ทรงชำระแล้วด้วยตัวท่านเองมาให้เมื่อก่อนสิ้นพระชนม์ไม่นาน, สำนักพิมพ์มติชนเห็นว่าเป็นการสมควรที่จะคงไว้เช่นนั้นตามเจตนารมณ์ดั้งเดิมของท่านอาจารย์ที่ไม่ทรงประสงค์จะให้งานเขียนชิ้นนี้เป็นที่กระทบกระเทือนแก่ผู้ใด.

สำนักพิมพ์มติชน

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงฉายกับหม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล
(ภาพจาก *สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น* พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล วันที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๕๓๓)

(จากบนลงล่าง) ม.จ. พูนพิศมัย ดิศกุล, ม.จ. พัฒนายุ ดิศกุล,
ม.จ. สิวลีวิลาศ ดิศกุล, ม.จ. ดิศศานุวัติ ดิศกุล, ม.จ. มารยาตรกัญญา ดิศกุล
และ ม.จ. ทักษิณาธร ดิศกุล (ภาพจาก *สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น*
พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล วันที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๕๓๓)

ข้าราชการเข้าเฝ้าถวายพระพรสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
เนื่องในวันขึ้นปีใหม่ พ.ศ. ๒๔๗๕
(ภาพจาก *สมุดภาพพระประวัติและพระกรณียกิจของ*
สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.
มูลนิธิสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและหม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิศกุล
พระธิดา ดำเนินการจัดพิมพ์. พ.ศ. ๒๕๒๙)

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จเมืองพม่าเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๘
กับพระธิดา (ภาพจาก *สมุดภาพพระประวัติและพระกรณียกิจของ*
สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.
มูลนิธิสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและหม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิศกุล
พระธิดา ดำเนินการจัดพิมพ์. พ.ศ. ๒๕๒๙)

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ขณะประทับที่เมืองปีนัง
(ภาพจาก *สมุดภาพพระประวัติและพระกรณียกิจของ*
สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.
มูลนิธิสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและหม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิศกุล
พระธิดา ดำเนินการจัดพิมพ์. พ.ศ. ๒๕๒๙)

สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น

สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น

ประวัติศาสตร์เปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗

คำนำ พิมพ์ครั้งที่ ๑

สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น
ประวัติศาสตร์เปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕

บันทึกเรื่อง *สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น* นี้ หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล ได้ทรงนิพนธ์ไว้จบสมบูรณ์ตั้งแต่ปี ๒๔๘๖. ต้นฉบับพิมพ์ดีดที่ทรงเตรียมไว้นั้น เป็นกระดาษพิมพ์ยาว และเย็บแบ่งเป็นเล่มไว้หลายเล่ม, พร้อมที่จะนำไปเรียงพิมพ์เป็นเล่มหนังสือต่อไป. **ด้วยเหตุผลอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งไม่เป็นที่ปรากฏ**, หลังจากที่ทรงตระเตรียมไว้เช่นนั้นแล้ว **บันทึกเรื่องนี้กลับมิได้ถูกตีพิมพ์เผยแพร่ออกสู่สาธารณชนในช่วงเวลานั้น หรือแม้ในระยะหลังต่อมาในช่วงชีวิตของท่านผู้ทรงนิพนธ์, หากยังคงอยู่ในสภาพของต้นฉบับมาจนกระทั่งปี ๒๕๔๒ ซึ่งนับเป็นเวลากว่าครึ่งศตวรรษ** หลังจากปีที่การบันทึกนั้นได้ถูกกระทำไว้เรียบร้อยแล้ว.

ข้อสันนิษฐานในเรื่องที่ทรงเก็บไว้เฉยๆ เช่นนั้นตลอดมาบางทีจะเป็นได้หลายทาง, เช่นว่าทรงเปลี่ยนพระทัย, หรือทรงเห็นว่า ยังมีภาระธุระอย่างอื่นที่สำคัญกว่าและเร่งด่วนกว่า, หรือว่ามีข้อขัดข้องอื่นใดที่ทำให้ไม่ทรงกระตือรือร้นที่จะจัดพิมพ์ออกมา. ข้อหนึ่งที่เราต้องไม่ลืมก็คือในช่วงปีแรกๆ นั้นการจัดพิมพ์คงทำได้ไม่สะดวกนัก เพราะนอกจากสภาพสังคมและการเมืองที่ท่านผู้ทรงนิพนธ์อาจจะเห็นว่าไม่เอื้อแล้ว ปัญหาจากสงครามก็คงเป็นอุปสรรคอยู่ไม่น้อย, ดังตัวอย่างงานวรรณคดีการเมืองเรื่อง *สามกรุง* ของ น.ม.ส. ซึ่งพระนิพนธ์ขึ้นในระยะเวลาไล่ๆ กัน ก็ยังต้องคอยมาอีกหลายปีกว่าที่จะได้มีการพิมพ์ออกมา.

อย่างไรก็ตาม, หลังจากผ่านช่วงสงครามไปแล้ว โอกาสในการจัดพิมพ์ก็ดูจะมีอยู่มาก ดังจะเห็นว่ามีงานบันทึกทำนองนี้ปรากฏออกมาไม่น้อย, โดยเฉพาะภายหลังการรัฐประหาร ๒๔๙๐. นับแต่ปี ๒๔๙๒ มา งานจำพวก *เมื่อข้าพเจ้าก่อการกบฏ* ของ หลวงโหมรอนราญ, งานอย่าง *ยุคทมิฬ* ของ พายัพ โรจนวิภาต (ขุนโรจนวิชัย), *ความฝันของนักอุดมคติ* (หรือต่อมาจะรู้จักกันในชื่อ *เมืองนิมิตร*) ของ ม.ร.ว. นิมิตรมงคล นวรัตน, ตลอดไปจนถึงงานเขียนอย่างของ "แมลงหวี่', "ไทยน้อย" และอื่นๆ ต่างทยอยกันออกมา. แต่แม้ในเวลาที่ประวัติกำลังถูกสร้างขึ้นใหม่อย่างเอาการเอางานและอย่างต่อเนื่องเช่นนี้ งานของหม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล ซึ่งจะว่าไปแล้วก็มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองอยู่ไม่น้อยไปกว่าบันทึกของท่านอื่นๆ ก็ยังคงมิได้ปรากฏออกมาสู่สาธารณชน.

แต่ไม่ว่าเหตุผลที่แท้จริงจะเป็นอย่างไร, ข้อหนึ่งที่เห็นได้จากต้นฉบับก็คือ หลังจากที่ได้ทรงตระเตรียมไว้เรียบร้อยแล้ว ก็มิได้ทรงหวนมาแตะต้องแก้ไขอีกเลย. ภาระในการจัดตรวจทานต้นฉบับอีกครั้งเพื่อการจัดพิมพ์ในปี ๒๕๔๒ จึงเป็นของท่านผู้ที่มีส่วนสำคัญยิ่งในการทำให้บันทึกสำคัญเรื่องนี้ได้เผยแพร่ออกมาสู่ผู้อ่าน, นั่นก็คือศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. การที่เรียกว่าตรวจทานนั้นก็คือ ทรงละพระนามหรือนามของบุคคลที่มีบทบาทอยู่ในบันทึกนี้ออกบ้างในบางแห่งที่ทรงเห็นว่าควรจะละ ดังท่านผู้อ่านจะเห็นได้โดยง่ายจากจุดไข่ปลาที่มีคั่นอยู่เป็นตอนๆ นั้นเอง.

ข้อที่ควรจะได้กล่าวไว้ในที่นี้ด้วยก็คือลักษณะของต้นฉบับ. ต้นฉบับที่ท่านศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศทรงตรวจและประทานมาให้ *ศิลปวัฒนธรรม* นั้น มีจำนวน ๓ เล่ม; ๒ ใน ๓ เล่มนั้น มีเลขหน้าเรียงกันตั้งแต่หน้า ๒๖๐๗ ไปจนถึงหน้า ๓๔๙ ในเล่มหนึ่ง และตั้งแต่หน้า ๓๕๐ ไปจนจบเรื่องบริบูรณ์ในหน้า ๔๒๖. ส่วนอีกเล่มหนึ่งนับเลขหน้าแปลกไป, คือเริ่มที่หน้า ๓๕๐ เป็นเรื่องวันสวรรคต

รัชกาลที่ ๖ และขึ้นตอนใหม่ว่า “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗” จากนั้นก็ทรงแบ่งเป็นบทต่างๆ ไปจนจบเรื่องและจบเล่มที่หน้า ๔๕๘. ต้นฉบับเล่มหลังนี้เข้าใจว่าจะทรงนิพนธ์เป็นส่วนต่างหาก, ดังจะเห็นได้จากในตอนหนึ่งที่ทรงกล่าวว่า “เป็นอันจบเรื่องของพระเจ้าแผ่นดิน ๗ พระองค์ในพระราชวงศ์จักรี ผู้ทรงสมบูรณาญาสิทธิราชย์หรือจะเรียกว่า-ปิตุรัฐ ก็ตาม.” ความตั้งแต่หน้า ๑ มาจนถึงหน้า ๓๔๙ ของต้นฉบับส่วนนี้ ซึ่งขาดไป ก็น่าที่จะเป็นเรื่องราวตั้งแต่ครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ เรื่อยมาจนสิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. หากจะสันนิษฐานก็คงเป็นว่า ทรงนิพนธ์เรื่องทั้งหมดไว้เป็น ๒ ภาค, กล่าวคือเรื่องที่เกี่ยวเนื่องกับสถาบันพระมหากษัตริย์และเมืองไทยภาคหนึ่ง, และเรื่องในส่วนของท่านผู้ทรงนิพนธ์เอง (อันรวมทั้งเรื่องของพระบิดาและเจ้าพี่เจ้าน้อง) อีกภาคหนึ่ง, ซึ่งทั้ง ๒ ภาคนี้ต่างก็มีส่วนที่ยังหาไม่พบ.

แต่ถึงแม้ต้นฉบับทั้งหมดจะไม่บริบูรณ์ก็จริง หากการที่ท่านผู้ทรงนิพนธ์ทรงแบ่งเรื่องไว้เป็นหมวดหมู่ และแต่ละหมวดแต่ละตอนนั้นก็มีความสมบูรณ์ในตัวเองนั้นเอง, ไม่ว่าผู้อ่านจะจับอ่านตอนใดจึงคงตามเรื่องนั้นๆ ไปได้โดยตลอดแต่ต้นจนจบ โดยไม่ต้องพะวักพะวนกับส่วนอื่นๆ.

ส่วนที่ *ศิลปวัฒนธรรม* ได้นำบางตอนมาตีพิมพ์ก่อนนี้ คือเรื่องราวจากในเล่มที่เป็นต่างหากนั้นเอง, โดยคัดมาจากบทที่เกี่ยวเนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และเหตุการณ์ทางการเมืองในช่วงก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง. ความตอนนี้ได้เคยทยอยลงตีพิมพ์ในนิตยสาร *ศิลปวัฒนธรรม* มาก่อน, ตั้งแต่ฉบับประจำเดือนมีนาคม ๒๕๔๒ จนถึงฉบับประจำเดือนสิงหาคม ๒๕๔๒ (ขณะเดียวกันนั้นเอง บางส่วนของบันทึกนี้ก็ได้ถูกคัดไปลงนิตยสาร *มติชนสุดสัปดาห์* ด้วยในชื่อเรื่องเดียวกัน คือ “สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น”)

ผู้ที่ได้อ่านบันทึก *สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น* ทุกท่าน ไม่ว่าจะมีทัศนะอย่างไร ก็คงเห็นตรงกันอย่างหนึ่งว่า บันทึกเรื่องนี้น่าอ่านอย่างยิ่ง. ที่ว่าน่าอ่านนั้น ไม่ใช่แต่เพียงสำนวนโวหาร หรือความตรงไปตรงมาของผู้ทรงนิพนธ์, หากยังอยู่ที่เรื่องที่ทรงนำมาเล่าด้วย. เรามีหนังสือหรือบันทึกที่เกี่ยวกับความเป็นไปทางการเมืองในเวลานั้นอยู่หลายเล่ม แต่จะหาเล่มใดให้ภาพในมุมเดียวกันกับที่เล่มนี้ให้เห็นจะไม่มี. หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล ผู้ทรงนิพนธ์เป็นบุคคลที่อยู่ในสถานะที่จะบันทึกเรื่องราวเหล่านี้ได้ดีกว่าผู้อื่นที่อาจจะเพียงได้ยินได้ฟัง, เพราะทรงอยู่ในเหตุการณ์หลายตอน, ทั้งนี้ยังไม่นับว่าทรงเป็นพระธิดาที่อยู่ใกล้ชิดสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพตลอดเวลา ซึ่งทำให้ได้สดับตรับฟังและได้รู้เห็นเรื่องราวต่างๆ ไม่น้อย.

อย่างไรก็ตาม, เราจะต้องตระหนักไว้ข้อหนึ่งด้วยว่า, บันทึกเรื่องนี้ก็เป็นดั่งบันทึกอื่นๆ, กล่าวคือ, เป็นบันทึกความทรงจำที่มีต่อเหตุการณ์ที่ล่วงไปแล้ว มิใช่งานที่เรียบเรียงขึ้นอย่างการค้นคว้า; ข้อมูลในบางแห่งอาจมีคลาดเคลื่อนไปบ้าง ทั้งโดยการที่ลืมอันเป็นธรรมดาวิสัยหรือโดยที่ได้ฟังมาจากคำบอกเล่าที่คลาดเคลื่อนของผู้อื่นในกรณีที่ผู้บันทึกนั้นมิได้มีส่วนรู้เห็นเหตุการณ์นั้นๆ ด้วยตัวเอง. ยิ่งในกรณีอย่างเหตุการณ์ ๒๔๗๕ ซึ่งเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วนั้น ข่าวที่ปรากฏออกมาก็ย่อมจะสับสนและผันแปรไปได้มาก. ผู้ที่ได้อ่านหนังสือ “ท่านหญิงแก้ว” บางทีจะจำได้ว่า หลังจากที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงถูกจับเป็นในเช้าวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ นั้นก็ทรงมีลายพระหัตถ์ถึง “ท่านหญิงแก้ว” (หม่อมเจ้าหญิงอัปภัศราภา เทวกุล-พระธิดา) ว่า *“...ในเวลาที่เขาเอาไปคุมไว้นั้น เขาก็ไม่ได้ลบหลู่ดูหมิ่นพ่อแต่อย่างใด นอกจากบังคับให้อยู่ในที่มีจำกัดตลอดเวลา ๔ วัน...”* หลังจากนั้น สมเด็จพระพันวัสสาก็ทรงมีลายพระหัตถ์ถึง “ท่านหญิงแก้ว” เช่นกัน, ว่า *“...สงสารเสด็จพ่อของเธอ ว่าแก่แล้วตั้ง ๗๐ ปี ยังอยู่ได้ราว ๗-๘ วัน พระเจ้าอยู่หัวขอให้ออก จึงออกมาได้ เขาจับทารุณกรรม เที่ยวเอาปืนจ่อไป*

ทุกแห่ง...”. ความที่ต่างไปนี้ เข้าใจได้ว่าจะทรงไปตามที่มีผู้กราบทูล ประกอบกับที่ทรงเป็นห่วงสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ เป็นอย่างยิ่ง. ในเวลาเช่นนั้นไม่มีผู้ใดจะสามารถตรวจสอบได้ว่าอะไรเป็นอะไร นอกจากจะอยู่ในเหตุการณ์นั้นเสียเอง.

ตัวอย่างจาก *สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น* ที่พอจะยกมาให้เห็นในที่นี้ ก็คือที่ทรงกล่าวถึง “นายร้อยตรีทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์คนหนึ่ง, ชื่อพุฒ” นั้น ความจริงคือ นายพันตรี หลวงราญรณกาจ (พุฒ วินิจฉัยกุล) ซึ่งหลายปีต่อมาถูกตำรวจยิงจนเสียชีวิตที่บ้าน, หรืออย่างนามและนามสกุลของพระราชญาติรักษานั้นก็น่าจะคลาดเคลื่อนอยู่, ดังนี้ เป็นต้น.

แต่ข้อคลาดเคลื่อนเล็กๆ น้อยๆ เช่นนี้ ซึ่งย่อมมีอยู่เป็นธรรมดา ไม่ได้ทำให้ข้อใหญ่ใจความของบันทึกทั้งเล่มสูญเสียไปแต่ประการใด. เมื่อท่านศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ประทานต้นฉบับนี้ให้กับศิลปวัฒนธรรม ก็ทรงหวังว่าจะเป็นประโยชน์แก่การศึกษาประวัติศาสตร์ต่อไป. ผู้ที่ได้อ่านจะพบว่า ข้อที่ทรงหวังนั้น มิได้เป็นความหวังเปล่าเลย.

สำนักศิลปวัฒนธรรม

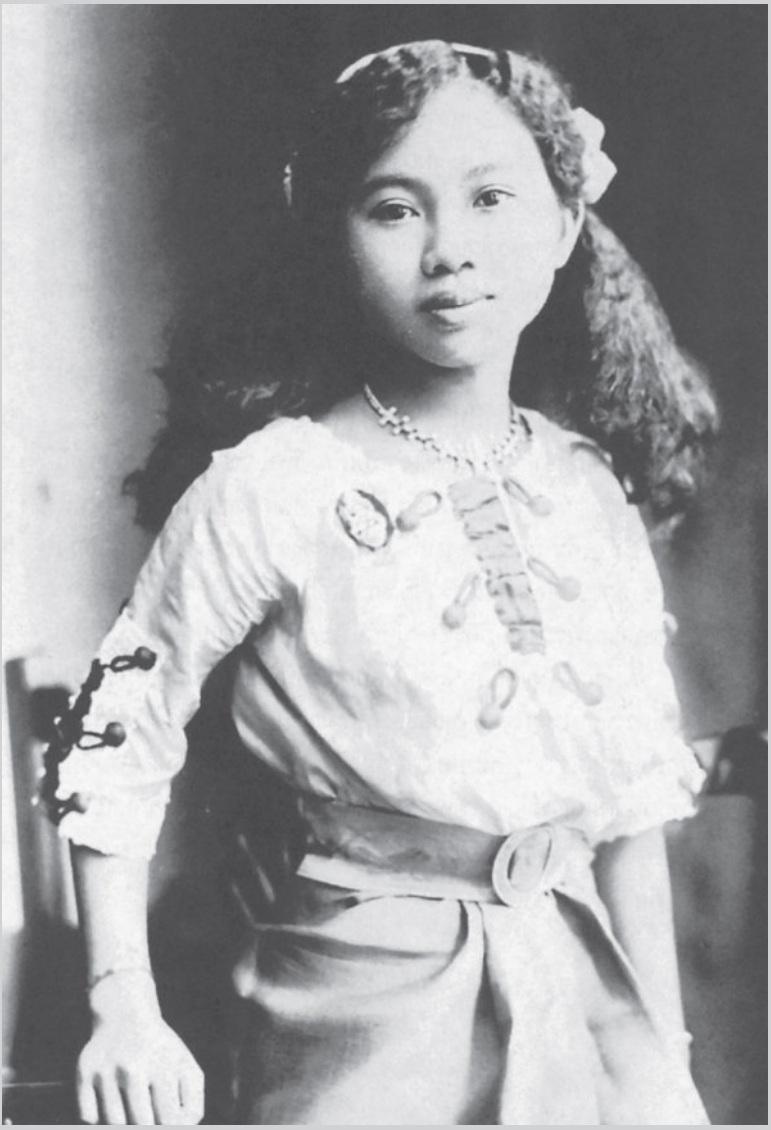

หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล

พระนิพนธ์เรื่อง **สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น** ของ **ม.จ. พูนพิศมัย ดิศกุล** นี้ ทรงนิพนธ์ไว้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๖ เป็นต้นฉบับพิมพ์ดีด ต่อมา **ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล** ทรงตรวจแก้เล็กน้อย แล้วประทานให้ “ศิลปวัฒนธรรม” พิมพ์เผยแพร่ให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ต่อไป

กองบรรณาธิการ **“ศิลปวัฒนธรรม”** ขอกราบแทบฝ่าพระบาทมาด้วยสำนึกในพระเดชพระคุณอย่างสูงยิ่ง

หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล (*ซ้าย*-ผู้เขียน)
และหม่อมเจ้าพิลัยเลขา ดิศกุล
ทรงฉายกับเสด็จพ่อ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ในคราวเสด็จเยือนอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓

(จากซ้าย) สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
หม่อมเจ้าพูนพิศมัย หม่อมเจ้าพิลัยเลขา
และหม่อมเจ้าพัฒนายุ ดิศกุล
ถ่ายที่เมืองบันดุง เมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๗

๗

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๙ ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ และสมเด็จพระบรมราชินีนาถเสาวภาผ่องศรี.

เสด็จพระราชสมภพเมื่อปีมะเส็ง วันพุธ เดือน ๑๑ แรม ๑๔ ค่ำ ทางจันทรกาล ตรงกับวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๖ ที่พระที่นั่งสุทธาศรีอภิรมย์ ส่วนหนึ่งของพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งเรียกกันเป็นคำสามัญว่า-**ที่บน**, เป็นที่ประทับของพระราชมารดา. พระองค์เจ้าหญิงมนัศสวาสดิ์ พระธิดากรมหลวงอดิศรอุดมเดชเป็นพระพี่เลี้ยง.

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นี้เป็นผู้ที่ควรเรียกได้ว่า- **"กษัตริย์ผู้มีกรรม"** เพราะเริ่มแต่เสด็จมาสู่พระครรภ์พระมารดาได้ราวเดือนหนึ่งก็ถึงเวลาที่ **M. Pavi**

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงฉายขณะศึกษาอยู่ที่โรงเรียนอีตัน
ประเทศอังกฤษ

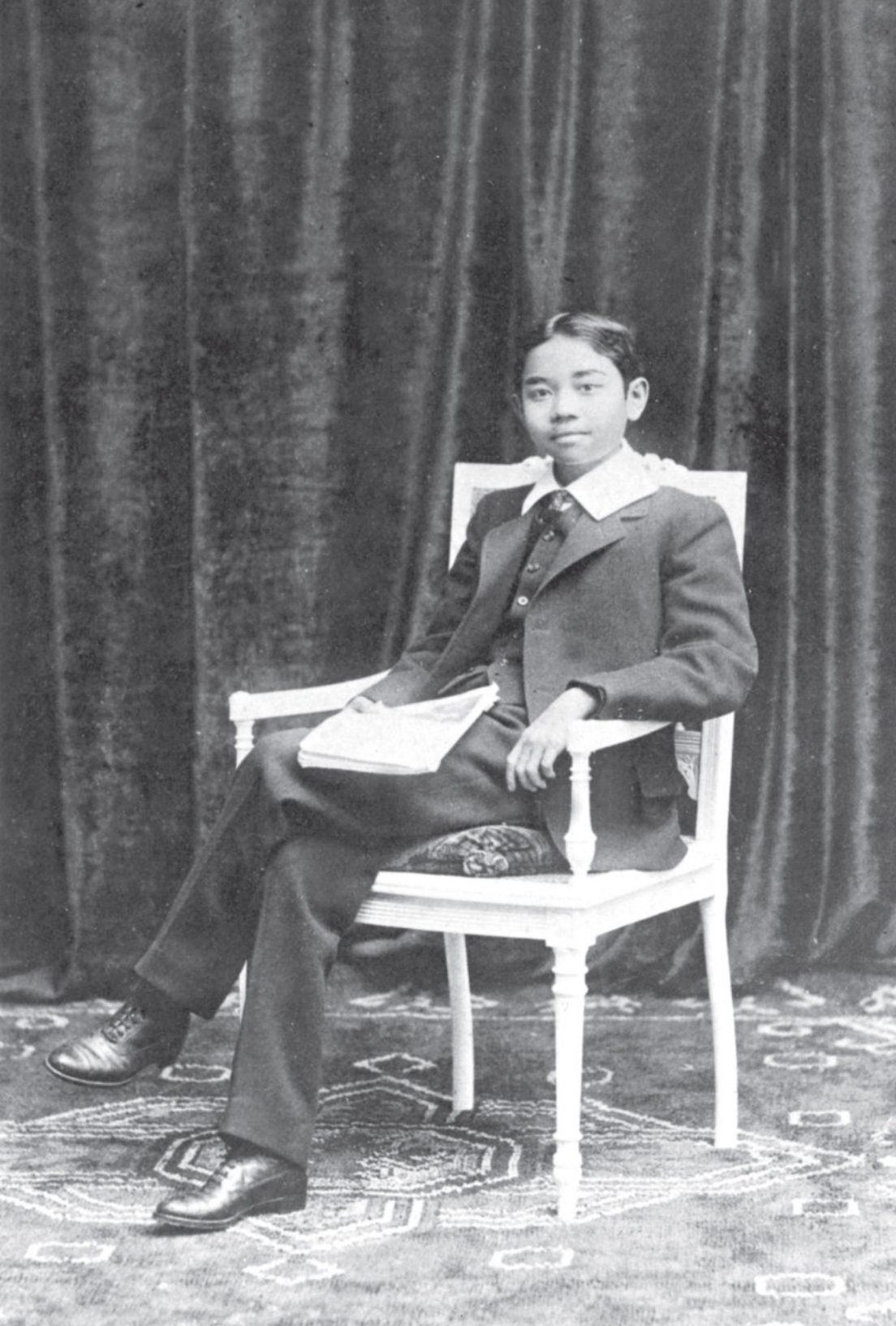

ราชทูตฝรั่งเศสยื่นคำขาดแก่-เมืองไทยในเดือนเมษายน ร.ศ. ๑๑๒ และสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ประสูติในเดือนพฤศจิกายนปีนั้นเอง!

จะเป็นด้วยเหตุที่เสด็จมาสู่โลกนี้ในเวลาที่พระชนกชนนีทรงมีทุกข์หนัก, หรือจะเป็นด้วยต้องทรงพระเจริญขึ้นในระหว่างบ้านเมืองอยู่ในความยุ่งยากต่างๆ ต่อมาอีกนานก็ตาม, สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ทรงแข็งแรงมาแต่ทรงพระเยาว์จนตลอดพระชนม์ชีพ. ทั้งทรงเป็นพระราชโอรสพระองค์สุดท้องของสมเด็จพระชนกชนนีด้วย, จึงไม่ค่อยมีใครเอาใจใส่มากหรือกวดขันในเรื่องทรงเล่าเรียน, เพราะโดยมากมักเห็นว่าทรงเป็นเด็กอยู่เสมอ.

ได้ตั้งต้นทรงพระอักษรภาษาไทยกับพระยาอิศรพันธ์โสภณ (หนู อิศรางกูร) เมื่อพระชันษา ๗ ปี แล้วต่อมาเสด็จเข้าโรงเรียนนายร้อยทหารบกในกรุงเทพฯ พร้อมด้วยทูลกระหม่อมมหิดลอดุลยเดช และทูลกระหม่อมจุฑาธุชพระเชษฐา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘, และทรงตั้งต้นเรียนภาษาอังกฤษกับข้าราชการในกรมราชเลขาธิการของสมเด็จพระราชบิดาในตอนเช้าทุกวัน. ตอนบ่ายหมดเวลาทรงเรียนแล้ว, ก็เสด็จขึ้นเฝ้ารับใช้สมเด็จพระชนก, และตามเสด็จประพาสในที่ต่างๆ.

ข้าพเจ้ายังจำได้ดีถึงเวลาที่พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ เสด็จประทับอยู่ที่พระที่นั่งวิมานเมฆและก่อนขึ้นพระที่นั่งอัมพรสถาน, เพราะในเวลาที่ขึ้นเฝ้าหรือเสด็จประพาสนั้น, เราต้องพบเล่นหัวกันอยู่เสมอ. ข้าพเจ้าและหญิงเหลือเป็นเด็กกว่าท่าน, ฉะนั้นเวลาที่โปรดให้เด็กๆ วิ่งเล่นกันในสวนหน้าพระที่นั่งอัมพรฯ แล้ว, เราสองคนมักจะถูกในหลวงพระองค์นี้กับหม่อมเจ้าผู้ชายเด็กๆ-แกล้ง, รังแก, ล้อเล่นต่างๆ จนเราเกลียดเด็กผู้ชาย.

ถึงปี พ.ศ. ๒๔๔๘ เดือนมกราคม สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระชนม์ครบเวลาโสกันต์. สมเด็จพระราชบิดาโปรดฯ ให้จัดงานพระ

ราชพิธีนั้นรวมกับการตั้งพระสุพรรณบัตรเป็น**สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนสุโขทัยธรรมราชา**, ตามราชประเพณี, ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท.

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโสกันต์แล้ว เสด็จไปทรงศึกษาวิชายังยุโรปเมื่อพระชันษาได้ ๑๓ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๔๙ วันที่ ๑๘ กรกฎาคม, เวลาเช้าทรงทำพิธีรับศีลเป็นพุทธมามกะที่ในพระอุโบสถวัดพระแก้วแล้ว สมเด็จพระชนกชนนีก็เสด็จไปส่งยังเมืองสมุทรปราการ. โปรดให้เจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ์ สมุหราชองครักษ์ไปส่งเสด็จกับเรือพระที่นั่งจักรีที่เมืองสิงคโปร์ แล้วเสด็จเปลี่ยนไปลงเรือเมล์ญี่ปุ่นกับพระยาศรีธรรมสาสน์ (ทองดี) ผู้เป็นราชทูตไทยอยู่เมืองเซนต์ปีเตอร์สเบิก, รัสเซีย, ไปส่งเสด็จยังยุโรป, เสด็จขึ้นบกที่เมืองเยนัวแล้วผ่านฝรั่งเศสไปยังเมืองอังกฤษ. ทรงศึกษาภาษาอังกฤษกับครูพิเศษแล้วจึงเสด็จเข้าเรียนในโรงเรียน **Eton.** เมื่อเสวยราชย์แล้วได้พระราชทาน **Italian Garden** ไว้เป็นที่ระลึกแก่โรงเรียน **Eton** นี้. ยังมีรูปครุฑอยู่ที่ในสวนเป็นสำคัญ.

ถึงปี พ.ศ. ๒๔๕๓ สมเด็จพระราชบิดาเสด็จสวรรคต, เป็นเหตุให้เจ้านายพระเจ้าลูกเธอต้องเสด็จกลับมาถวายพระเพลิงพระบรมศพกันทุกพระองค์. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จกลับมากับพระเชษฐาด้วย.

ในเวลานั้นทรงมีพระชันษาได้ ๑๗ ปี, แต่ก็ย่อมทรงเป็นเด็กสำหรับพระชนนีอยู่เสมอเป็นธรรมดา. ฉะนั้นพอเสด็จกลับมาก็เสด็จไปประทับอยู่ที่พระตำหนักพญาไทกับสมเด็จพระราชมารดาและทูลกระหม่อมจุฑาธุชด้วย. ตอนนี้ข้าพเจ้ามีโอกาสที่ได้รู้เรื่องจริง, เพราะหญิงพิลัยเองไปเกิดมีนิยายสวาทขึ้นอย่างไม่น่าแปลกใจอย่างไรเลย-ด้วยสมเด็จพระพันปีหลวงทรงพระกรุณาเลี้ยงเธอมาอย่างติดพระองค์แต่ ๔ ขวบดังเล่ามาแล้วในรัชกาลที่ ๕ โปรดให้เรียนวิชาในโรงเรียน

สมเด็จฯ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์
ทรงได้รับสถาปนาเป็นกรมขุนสุโขทัยธรรมราชา
ใน พ.ศ. ๒๔๔๘

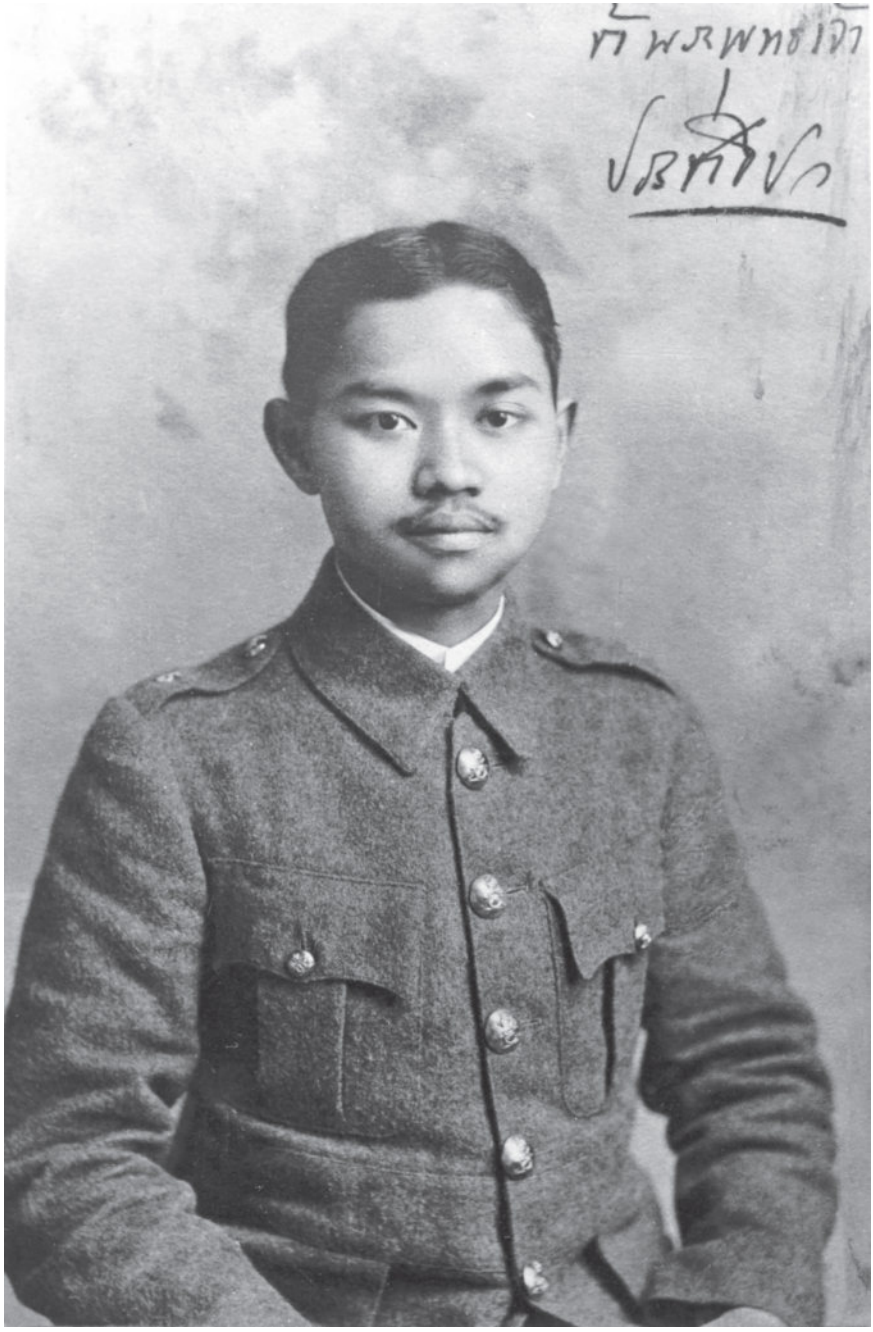

ราชินีจนได้เป็นครูสอนนักเรียนอยู่ ๑ ปี แล้วก็ออกมาอยู่รับใช้ติดพระองค์ด้วยเป็นผู้อ่านหนังสือถวายและตามเสด็จไปในที่ต่างๆ.

ในเวลาที่ทูลกระหม่อม ๒ พระองค์เสด็จกลับมาประทับอยู่กับสมเด็จพระชนนีนี้, หญิงพิลัยกำลังเป็น **Freshy** อายุ ๑๔ ปี. เมื่อมีทูลกระหม่อมจุฑาธุช พระชันษาได้ ๑๘ ปี และทูลกระหม่อมประชาธิปกฯ พระชันษาได้ ๑๗ ปี มาอยู่ร่วมหลังคาด้วยกันทุกๆ วัน, การคุ้นเคยนั้นก็เลยเป็นนิยายสวาทไปตามธรรมชาติของอายุ และชายหนุ่มอายุ ๑๘ กับ ๑๗ ปี ก็สนุกในการแย่งชิงกันเป็นธรรมดา, แต่ทูลกระหม่อมจุฑาธุชทรงอ่อนแอทั้งพระรูปและพระอนามัยจึงเป็นผู้แพ้แก่พระอนุชา, ทั้งเป็นเหตุให้ฝ่ายชนะต้องรีบรัดจัดการให้เรียบร้อย. ทูลกระหม่อมประชาธิปกฯ (ในหลวง) จึงกราบทูลขอหญิงพิลัยต่อพระชนนี, ซึ่งก็ต้องทรงยินดีเห็นชอบด้วยอย่างแน่นอน.

สมเด็จพระพันปีทูลให้เด็จพ่อทรงทราบแล้ว ก็ตรัสกับตัวหญิงพิลัยว่า- *"ที่จริงการแต่งงานนั้นน่ะ, ไม่ได้ดีจริงๆ อย่างเราคิดกัน. แต่เรื่องนี้ผู้หลักผู้ใหญ่ก็เห็นดีกันอยู่แล้วจึงควรจะตกลงใจได้."*

ต่อจากนั้นไป, ก็ทรงอนุญาตให้แลกของและติดต่อกันได้ทางจดหมาย, แม้ในเวลาที่ทูลกระหม่อมประชาธิปกฯ เสด็จกลับไปเล่าเรียนต่อในยุโรปประเทศแล้ว. สมเด็จพระชนนีได้เสด็จไปส่งทูลกระหม่อมทั้งสองพระองค์นี้ที่เมืองฮ่องกงใน พ.ศ. ๒๔๕๔ แล้วจึงเสด็จโดยเรือเมล์ญี่ปุ่นไปยังเมืองวลาดิวอซตอกค์เพื่อจับรถไฟสายไซบีเรียไปยุโรปพร้อมด้วยนักเรียนอื่น, ซึ่งมีหม่อมเจ้าบวรเดช กฤดากร ราชทูตไทยประจำกรุงปารีสเป็นผู้ควบคุมไป. ถึงเมืองอังกฤษแล้วก็ทรงเข้าเรียนต่อใน **Eton** จบแล้วเสด็จมาเข้าโรงเรียนทหารปืนใหญ่ที่ **Woolwich** จนจบแล้วก็เข้าประจำกองพันทหารปืนใหญ่ม้า. ในเวลามหาสงคราม **A.D. 1914 หนังสือพิมพ์ Daily Sketch (April 25th 1934)** ลงไว้ว่า ดังนี้ :-

สมเด็จฯ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา
ทรงเครื่องแบบนักเรียนนายร้อยเมืองวูลิช ประเทศอังกฤษ

"After leaving Woolwich he was attached to 'L' Battery of the Royal Horse Artillery then stationed at Aldershot and took his share of duty with the other subalterns. When the war broke out in 1914 he tried his utmost to go into active service and was bitterly disppointed to find that the authorities opposed the idea. 'L' Battery was nearly wiped out a few months later at Nary."

สมเด็จพระเจ้ายอร์ชที่ ๕ ก็ได้ตรัสเล่าพระราชทานเราเมื่อ ค.ศ. ๑๙๓๐ ว่า- *"ในหลวงของท่านอยากจะไปรบให้ได้. ฉันต้องบอกว่าจะเอาลูกเขาไปตายไม่ได้จริงๆ."*

เสด็จกลับจากยุโรปเมื่อวันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๘ มีพระชนมายุได้ ๒๒ ปีเศษ, ทรงแข็งแรงและมีความมุ่งหมายในการภายหน้าของพระองค์อย่างที่ผู้ได้เล่าเรียนจบแล้วกลับมาจะทำงาน.

สมเด็จพระเชษฐาธิราชโปรดพระราชทานยศให้ทรงเป็นนายร้อยโทและไปทรงทำงานอยู่ในกรมเสนาธิการทหารบกในปีนั้น แล้วย้ายมาทรงเป็นผู้บังคับกองร้อยที่ ๒ กรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑ ร.อ. แล้วย้ายมาประจำกองบัญชาการกองทัพน้อยที่ ๑ ต่อมาได้ทรงเป็นผู้บังคับการโรงเรียนนายร้อยชั้นปถม มียศเป็นนายพันโท.

ในเรื่องส่วนพระองค์, สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกฯ พระเชษฐา ทรงเกรงว่าสมเด็จพระชนนีจะทรง **Spoil** พระอนุชาพระองค์นี้, จึงกราบทูลขอว่า-อย่าเพ่อให้ทรงทำการสมรสจนกว่าจะทำงานได้เป็นล่ำสัน, และก็ไม่ได้มีใครโต้แย้งกันสักคนในข้อนี้. ทูลกระหม่อมประชาธิปกฯ ก็คงเสด็จอยู่กับพระราชมารดาที่วังพญาไทจนได้พระราชทานที่วังสุโขทัยและปลูกตำหนักไม้เล็กๆ ขึ้นเสร็จแล้ว, จึงเสด็จไปประทับอยู่ที่วังของพระองค์ท่าน. แต่ในระหว่างที่ประทับอยู่กับสมเด็จพระพันปีนี้ พวกที่เรียกว่าเป็นสาวแล้ว ก็ต้องระวังตัวให้ถูก

แบบแผน, กล่าวคือจะคลุกคลีเล่นหัวอย่างเด็กๆ ไม่ได้. ผู้ที่จะเป็นเพื่อนเล่นกับทูลกระหม่อมประชาธิปกฯ ได้ก็มีแต่พวกเด็กๆ ที่สมเด็จพระพันปีทรงเลี้ยงไว้, มีคือ :-

๑. **พระองค์เจ้าจุลจักรพงศ์** พระราชนัดดา หลานย่า

๒. **หม่อมเจ้าหญิงรำไพพรรณี** พระราชนัดดา หลานป้า, ลูกสมเด็จกรมพระสวัสดิวัตนวิสิษฐ์

และเด็กอื่นๆ อีก ๒-๓ คน, ซึ่งมีอายุราว ๙-๑๐ ปีทั้งนั้น.

การที่เล่นกันทุกวันทุกเวลานั้น...แม้ใครจะเห็นแปลกตาก็พูดไม่ออก. ...ต่อมา...ซึ่งอยู่ที่โรงนาในพญาไทนั้นเองก็ชวนทูลกระหม่อมประชาธิปกฯ ให้ไปประทับอยู่ด้วยเป็นครั้งคราว. ในไม่ช้าต่อมา, ทูลกระหม่อมพระองค์นี้ก็ค่อยๆ ไม่รู้จักกับหญิงพิลัยขึ้นทุกที จนลงท้ายไม่พูดด้วยทั้งหลบหลีกหนีไปโดยที่ไม่มีเรื่องอะไรจะโกรธเคืองกันเลย.

สมเด็จพระพันปีไม่ทรงทราบอะไรทั้งหมด จนถึงวันที่ทูลกระหม่อมประชาธิปกฯ ทรงกราบทูลจะขอแต่งงานกับหญิงรำไพพรรณี จึงได้ทรงทราบว่าเรื่องมันเลยมาเสียแล้ว. เราเข้าใจกันว่าคงทรงรำคาญพระหฤทัยอยู่เหมือนกัน, เพราะเมื่อหญิงพิลัยไม่สบายขึ้นมาก็เลยพระราชทานอนุญาตว่าจะออกไปรักษาตัวอยู่ที่บ้านก็ได้, และหญิงพิลัยก็เลยกราบทูลลามาอยู่บ้านเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ เรื่องก็ลงเอยกันอย่างไม่มีเรื่องอะไร.

พระเจ้าอยู่หัวทรงทำงานอยู่ในกระทรวงกลาโหม, สังกัดกรมทหารปืนใหญ่เรื่อยๆ มาอย่างนายทหารหนุ่มผู้หนึ่ง, ไม่มีเหตุการณ์อันใดที่ควรเรียกว่าพิเศษ. ทางฝ่ายพระราชวงศ์ก็คงทรงเป็น Baby of the family อยู่เสมอ, ไม่มีผู้ใดคิดคาดว่าจะได้เสด็จขึ้นเสวยราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดินเลย. แม้ผู้ที่ชอบเล่นกับบุญวาสนาก็ไม่มีใครเข้าประจบสอพลอ, จึงทรงคลุกคลีอยู่แต่กับคณะสมเด็จกรมพระสวัสดิฯ และข้าในกรมพระองค์ ๔-๕ คนเท่านั้น. มีพวกที่ทรงคุ้นเคยมาแต่

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
เมื่อทรงผนวช พ.ศ. ๒๔๖๐

เมืองนอก คือพวกกฤดากรเป็นพิเศษ, เพราะพระองค์บวรเดช (กฤดากร) ได้เป็นราชทูตไทยอยู่ในปารีสเวลาที่ทรงเล่าเรียนอยู่นั้น.

เข้าใจกันว่าเหตุที่จะทรงผนวชนี้, เป็นด้วยอยากจะให้สมเด็จพระราชชนนีพอพระราชหฤทัย, แล้วจะได้ทรงขอทำการสมรสต่อไปได้สะดวก. ฉะนั้นถึง พ.ศ. ๒๔๖๐ ทูลกระหม่อมประชาธิปกฯ ก็ทรงกราบบังคมทูลขอพระราชานุญาตอุปสมบทเป็นพระภิกษุตามราชประเพณี. โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพิธียังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน ศกนั้น. ทรงผนวชแล้วเสด็จไปประทับยังวัดบวรนิเวศวิหาร เสด็จอยู่กับสมเด็จกรมพระยาวชิรญาณวโรรสพระอุปัชฌาย์, จนครบ ๑ พรรษา (๓ เดือน) แล้วก็ทรงลาพระผนวช, กลับมาทรงรับราชการทหารต่อไปดังเดิม.

อย่างไรก็ตาม, สมเด็จพระพันปีหลวงทรงมีพระราชโอรสซึ่งเสด็จอยู่มาจนมีพระชนม์ครบอุปสมบทได้ถึง ๕ พระองค์, แต่ได้ทรงสมัครพระทัยเสด็จออกบรรพชาแต่ ๒ พระองค์ คือพระองค์ใหญ่และสุดท้อง, และทั้ง ๒ พระองค์ก็ได้ทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภก ด้วยได้เสด็จขึ้นเสวยราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดินไทยแต่ ๒ พระองค์นี้. ดูราวกับเทพยดาเจ้าได้ถวายโอกาสให้ได้ทรงทำหน้าที่โดยครบถ้วนบริบูรณ์.

รุ่งขึ้นปี พ.ศ. ๒๔๖๑ หม่อมเจ้าหญิงรำไพพรรณีมีชนมายุเข้า ๑๔ ปี, ทูลกระหม่อมประชาธิปกฯ จึงกราบทูลขอสมเด็จพระชนนีและสมเด็จพระเชษฐาธิราช, ให้ทรงทำการอภิเษกสมรสพระราชทาน. โปรดเกล้าฯ ให้มีงานพิธีนั้นที่พระที่นั่งวโรภาศพิมานในพระราชวังบางปะอิน เมื่อวันที่ ๒๖ สิงหาคม ๒๔๖๑ แล้วเสด็จไปประทับยังวังสุโขทัย และทำพระตำหนักใหม่เสร็จแล้วก็มีการขึ้นวัง.

ต่อมาอีก ๒ ปี, ทูลกระหม่อมประชาธิปกฯ ก็ประชวรเป็น

สมเด็จฯ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา
ทรงอภิเษกสมรสกับหม่อมเจ้ารำไพพรรณี สวัสดิวัตน์
เมื่อวันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๑

พระโรคลำไส้, เสวยอะไรไม่ได้จนทรงซูบผอมผิดปรกติ. เสด็จไปตากอากาศที่หัวหินกับสมเด็จกรมพระสวัสดิวัตนวิสิษฐ์และพระองค์หญิงอาภาพรรณีผู้เป็นพระชนกชนนีของพระชายา. เผอิญในปีนั้นหญิงเหลือก็เกิดเจ็บเป็นโรคพลูลาซี่ พอค่อยยังชั่วแล้วหมอก็ให้ไปตากอากาศชายทะเล.

เรายังไม่มีบ้านที่หัวหินเวลานั้น เสด็จพ่อจึงทรงฝากหญิงเหลือให้ไปอยู่กับเสด็จลุงกรมพระนเรศฯ ซึ่งท่านทรงมีพระธิดาอยู่สององค์เป็นเพื่อนเรียนหนังสือมากับเรา. ครั้นถึงวันงานครบแต่งงานได้ ๕ ปี ของทูลกระหม่อมประชาธิปกฯ และหญิงรำไพ, พวกเสด็จลุงกรมพระนเรศฯ ก็ไปช่วยงานทั้งหมด หญิงเหลือจะไม่ไปก็ดูไม่ดี จึงติดไปด้วย, เลยได้ไปเห็นไปฟังกลับมาอย่างสนุก.

เธอเล่าว่า-หญิงนานั้นกำลังสวยสดเหมือนดอกไม้บาน, แต่ทูลกระหม่อมฟ้าน้อย (เราเรียกว่าหญิงนาและทูลกระหม่อมฟ้าน้อยกันแทบทุกคนในพระราชวงศ์) นั้นกำลังหมดสตีม, บรรทมแผ่อยู่บนเก้าอี้ยาวทอดพระเนตรการกินเลี้ยงของพวกแขกอยู่, เพราะเสวยด้วยไม่ได้. ท่านตรัสถามอาการเจ็บของหญิงเหลือแล้วตรัสบอกว่า- *"ตัวฉันเองรู้สึกเหมือนเรือที่ไม่มีสตีม!"* ส่วนสมเด็จกรมพระสวัสดิฯ นั้นเป็นผู้จัดการงานและเป็นคน **make speech**...' คนฟังแลดูตาซึ่งกันและกัน มีพระองค์หญิงอาภาฯ คนเดียวที่หัวเราะลั่นและเบิกบานดี, ถึงเวลา **speech** จบแล้วท่านก็ยกถ้วยเหล้าใบใหญ่ส่งให้แขกทีละคนว่า- **Loving Cup** แต่ไม่ส่งให้หญิงเหลือคนเดียว!

เมื่อกลับมาจากหัวหินกันแล้วได้สักหน่อยก็เกิดมีเรื่องพระวรกัญญาปทาน, ประจวบกับหมอกำลังแนะนำให้ทูลกระหม่อมประชาธิปกฯ เสด็จไปรักษาพระองค์ยังยุโรปประเทศ. ฉะนั้นพอมีการสมโภช

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จไปรักษาพระองค์ ณ ทวีปยุโรป
โปรดเกล้าฯ ให้แพทย์ตรวจพระอาการที่กรุงโรม ประเทศอิตาลี
และที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ในปี พ.ศ. ๒๔๖๔

คู่หมั้นของสมเด็จพระเชษฐาธิราชแล้ว, ทูลกระหม่อมประชาธิปกฯ ก็นำเครื่องมรกตซึ่งสมเด็จพระชนกทรงซื้อของ **Empress Eugenie** ประเทศฝรั่งเศสมาพระราชทานแก่สมเด็จพระชนนีและสมเด็จพระพันปีได้พระราชทานแก่ทูลกระหม่อมประชาธิปกฯ อีกต่อหนึ่งขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ และขอพระราชทานเงินส่วนพระองค์เพื่อไปรักษาพระองค์ตามคำแนะนำของหมอ. จึงตกลงเสด็จไปยุโรปพร้อมกับพระชายาในปี พ.ศ. ๒๔๖๓. สมเด็จกรมพระสวัสดิฯ และพระองค์อาภาฯ เสด็จไปส่งและอยู่ด้วยราว ๑ ปีก็เสด็จกลับก่อน.

ทูลกระหม่อมประชาธิปกฯ และพระชายาเสด็จอยู่ในเมืองฝรั่งเศสแล้วทรงเข้าโรงเรียนเสนาธิการ **Ecole de Guerre** ของฝรั่งเศสจนจบ. เสด็จอยู่ในประเทศยุโรปถึง ๔ ปีเศษ. หม่อมเจ้าหญิงรำไพพรรณีได้ทรงเล่าเรียนภาษาฝรั่งเศสและภาษาอังกฤษได้เป็นอย่างดี, เพราะพระสามีทรงจ้างครูมาสอนเป็นพิเศษทั้ง ๒ ภาษา.

เสด็จกลับมากรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลก (ทูลกระหม่อมจักรพงศ์) และสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนเพชร์บูรณ์ฯ (ทูลกระหม่อมจุฑาธุช) พระเชษฐาเสด็จสิ้นพระชนม์ไปแล้วทั้ง ๒ พระองค์. ทูลกระหม่อมประชาธิปกฯ เสด็จกลับมาเป็นผู้บัญชาการกองพลทหารบกที่ ๒ มีพระยศเป็นนายพันเอกจนเสด็จขึ้นเสวยราชย์, แต่ถูกอากาศร้อนในกรุงเทพฯ ได้สักหน่อยก็กลับไม่ทรงสบายอีก. พระฉวีสีสันเหลืองเป็นสีขี้ผึ้งขึ้นทุกที จึงเป็นเรื่องรู้กันดีว่าไม่ทรงแข็งแรง.

ต่อมาอีกไม่กี่เดือน สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา (ทูลกระหม่อมอัษฎางค์) ก็ประชวรเป็นโรคไตสิ้นพระชนม์. ตำแหน่งรัชทายาทก็เริ่มตกมาเป็นของทูลกระหม่อมประชาธิปกฯ ทรงสายสืบสันตติวงศ์ และทุกคนรวมทั้งทูลกระหม่อมประชาธิปกฯ เองก็เริ่มเห็นว่าพระองค์จะต้องทรงเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ต่อไป. ในไม่ช้าก็ได้เสด็จเข้าไปประทับในที่ประชุมเสนาบดีสภาในตำแหน่งยุพราชดังเล่ามาแล้ว และได้ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในเวลาสมเด็จพระเจ้า

อยู่หัวไม่เสด็จอยู่, และโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จพ่อทรงเป็นที่ปรึกษาอย่างเดียวกับสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา.

ในตอนต้นทูลกระหม่อมฟ้าน้อยตรัสถามทูลกระหม่อมบริพัตรฯ ว่า- *"จำเป็นหรือที่จะต้องมีที่ปรึกษาด้วย?"* แต่ครั้นต่อมาก็เป็นที่พอพระทัย, ถึงเสด็จมาเฝ้าเสด็จพ่อที่วังวรดิศเองก็หลายครั้ง. ยิ่งทอดพระเนตรเห็นงานก็ยิ่งเห็นความลำบากยิ่งขึ้น, จนครั้งหนึ่งตรัสกับเด็จพ่อเองว่า- *"คนใหม่ๆ ไม่ค่อยจะได้รู้เรื่องเก่าๆ ที่เขาทำกันมาอย่างไร, ถ้าเรามี genro อย่างญี่ปุ่นบ้างจะดีกระมัง?"* เสด็จพ่อทูลตอบว่า- *"ถ้าทำได้ก็ดี."* นี่เป็นต้นเหตุที่ได้มีความคิดเรื่องอภิรัฐมนตรีขึ้น.

ส่วนความสัมพันธ์ทางส่วนพระองค์-ทูลกระหม่อมประชาธิปกฯ กับเสด็จพ่อก็กลมเกลียวกันดี, แม้เด็จพ่อทูลแนะนำว่าเล่น golf ดี, ก็ทรงเล่นจบเลยติด, ข้าพเจ้ายังอดนึกขันถึงโชคชะตาที่ชอบทำให้เรายุ่งไม่ได้-ด้วยวันหนึ่งเราไปเล่น golf ที่ Sports Club พอข้าพเจ้าโผล่เข้าประตูไปพวกเพื่อนๆ ก็ร้องบอกว่า-*"Princess, caddie ของท่านไม่ยอมไปกับ Heir Presumptive!"* ข้าพเจ้าตกใจถามว่า-ทำไมกัน? เขาก็เล่าให้ฟังว่า-Prince Sukhothai มาเมื่อสักครู่นี้ เขาก็เรียกพวก caddies มาเข้าแถวให้ทรงเลือกเผอิญ. ท่านชี้เลือกเอา-เจ้าเชื้อ-เข้า, แต่มันกลับตอบว่า- *"ผมไปไม่ได้, เพราะนายผมจะมา!"* ทูลกระหม่อมตรัสถามว่า- *"ใครเป็นนายเอง"* เจ้าเชื้อตอบว่า- *"ท่านหญิงพูน!"* ข้าพเจ้าลืมตาถามเขาว่า- *"แล้วอย่างไรเล่า"* เขาหัวเราะตอบว่า-ท่านร้อง *"อ้อ"* แล้วก็เลยเลือกเด็กอื่นออกไปเล่น. ข้าพเจ้าหยิบเงิน ๑ บาท ออกให้เจ้าเชื้อเป็นรางวัลในทันที, ต่อมาเลยรู้กันดีว่า-เจ้าเชื้อของท่านหญิงพูน!

ส่วนหญิงรำไพพรรณีก็ดีกับเราทั้ง ๓ คน. โดยเฉพาะกับข้าพเจ้าหญิงรำไพฯ ชอบมานั่งคุยเล่นด้วยในเวลาการงานที่ไปพบกันในตอนนี้เสมอ. แม้มีผู้แสดงอาการว่าไม่ชอบ, เธอก็ไม่เดือดร้อนอย่างไร, จนใครๆ ก็เห็นว่าประหลาด. แม้ในวันที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ เสด็จสวรรคต. เรานั่งกันอยู่บนชานพักด้วยกัน, พอไม่มีใครแล้วหญิงรำไพฯ ก็เข้ามาพูดกับข้าพเจ้าว่า-โธ่, นี่ใครๆ คงเห็น